

“Mekāniskā Veidenbauma” perspektīvas

Andrejs Balodis, Andris Hiršs, Ainārs Kamoliņš

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkota Eduarda Veidenbauma darba par mehāniku saistība ar viņa pārējo radošo darbību. Šī problemātika ir saistīta ar plašāku jautājumu par Veidenbauma ideju savstarpēju iekļaušanos vienotā uzskatu sistēmā. Veidenbauma radošā darbība ir fragmentāra un aptver vairākas jomas – no dzejas līdz dabaszinātnēm, jurisprudenci un sociālpolitiskiem pārsprendumiem. Ja idejas nav saistītas, tad visi šie darbi ir jāaplūko neatkarīgi. Ja ir saistītas, problemātiska kļūst to apvienošana vienā sistēmā. Raksta autori aplūko abus scenārijus.

Raksta centrā ir Veidenbauma iespējamās filozofijas neeksplicētās nostādnes. Ja šīs nostādnes tiek adekvāti izgaismotas, Veidenbauma uzskatus ir iespējams tematizēt ne tikai vēsturiskā, bet arī ideju vēstures vai plašāku humanitāro zinātņu diskusiju kontekstā.

Raksta autori savās sadaļās izvērsē trīs skatījumus uz Veidenbauma darbību. Pirmais attiecas uz Veidenbauma likteņa un gribas problemātiku. Vai optimistiskie Veidenbauma raksti ir sasaistāmi ar pesimistisko dzeju? Risinājums, kas ļautu apvienot Veidenbauma radošo darbību vienā sistēmā, tiek meklēts stojis un Šopenhauera filozofijas nostādnēs, nošķirot divas likteņa izpratnes – liktenis kā stingra noteiktība dabā un kā indivīda dzīves plāns. Otrā sadaļa, akcentējot vēstures pētniecības pieeju problemātiku, pievēršas Veidenbauma darbības vēsturiskajam aspektam, aplūkojot dzejnieka dzīves apstākļus Tērbatā. Balstoties Veidenbauma tekstos un laikabiedru atmiņās, var parādīt, ka Veidenbaums savos uzskatos nav bijis koherents. Dzejnieka pārdomās iezīmējas vismaz divi savstarpēji pretrunīgi motīvi, kuri izpaužas kā pesimistiski skaudrais pasaules redzējums dzejā un cerība uz racionāli iekārtotu, mehanizētu nākotnes sabiedrību. Pēdējā sadaļa aplūko Veidenbauma rakstu par mehāniku un politisko darbu saistību. Ja šī saistība tiek pierādīta, var runāt par īpaša veida Veidenbauma humānismu. Šo tēzi izvērsot plašāk, Veidenbauma uzskatus var aplūkot arī 20. gadsimta humānisma un post-humānisma kontekstā.

Raksturvārdi: mehānika, stoicisms, politika, humānisms, dialektika.

Ievads

Cilvēka dzīve un nāve, viņa brīvība un liktenis ir ne tikai centrālās tēmas Eduarda Veidenbauma dzejā, bet sastopamas arī viņa mantojuma mazāk pētītajā daļā – publicistiskajos sacerējumos. Darbs “Apcerējumi iz mekānikas” nav izņēmums.

Veidenbauma raksta nolūks ir pedagoģisks un populārzinātnisks – sniegt isu ievadu latviešu valodā par cilvēces radīto ierīču darbības principiem un izskaidrot tos no mehānikas un fizikas viedokļa. Viņš šajā rakstā gandrīz nemaz neskar filozofiskus jautājumus, bet viņa interese primāri ir saistīta ar mehāniku kā cilvēkam noderīgu un izmantojamu zinātni.

Rakstā vispirms aplūkosim jautājumu par to, vai ir iespējams izveidot vienotu priekšstatu par Veidenbauma uzskatiem, t. i., vai viņa publicistika un dzeja kopā veido vienu pasaules skatījuma veidu. Lai to paveiktu, aplūkosim autoram nozīmīgu jēdzienu un gan viņa daiļradē, gan apcerējumos sastopamu atslēgvārdu, prāta un likteņa saistību un hipotētisku tās metafizisko risinājumu. Tālāk aplūkosim Veidenbauma raksta “Apcerējumi iz mekānikas” biogrāfisko un idejisko kontekstu, kas ļaus saprast, cik lielā mērā šis darbs iemieso viņa paša uzskatus un līdz ar to sabalsojas ar viņa pārdomām dzejā. Trešajā sadaļā tiks piedāvāta versija par Veidenbauma humānismu, kurā izpratne par cilvēku primāri izriet no tehnoloģiskā progresa veidotās realitātes un sabiedriskiem un vēsturiskiem nosacījumiem.

Ainārs Kamoliņš

Prāts un liktenis

Kādēļ gan to, ko liktenis lemj
Negrozāmais, par sliktu lai saucam?¹

Ir iespējams atrast vienlīdz pārliecinošus argumentus par vai pret to, ka Veidenbaumam ir bijusi kāda vienota uzskatu sistēma. Dzejā izpaužas pesimistiska pasaules aina, “mekānikā” – praktiski padomi, politiskajos un populārzinātniskajos rakstos – cerība uz pozitīvām sociālām izmaiņām. Tādējādi varētu šķist, ka minētās jomas ir nošķirtas cita no citas. Tomēr šajā sadaļā tiks izvirzīta hipotēze, ka Veidenbaumam, vismaz atsevišķos jautājumos, visos darbos uzrādās vienota uzskatu sistēma. Kā piemērs tiks izmantots metafizisks priekšstats par likteņa un prāta saistību. Veidenbaumam liktenis apzīmē dabas un individuālas dzīves determināciju. Savukārt prāts ir tas, kas zināmā mērā var ietekmēt individuālas dzīves labklājību.

Materiālistu prāts

Materiālistiem ir pašsaprotama tēze, ka viss ir saistīts cēloniski un nepastāv nekāda nemateriāla intervence dabas procesos. “Mekānikā” arī tiek piedāvāta šāda redukcionistiska tēze: lietas ir vai nu aktīvas (spēki), vai arī pasīvas (ķermeņi).

---

¹ *Eduarda Veidenbauma Raksti*. R. Egles red. Cēsis; Rīga: O. Jēpes izdevniecība, 1926, 235. lpp.

Tā ir noslēgta sistēma. Šajā pieņēmumā balstās nemateriāla gara neiespējamība. Lai būtu iespējama aktivitāte, ir nepieciešams iegūt spēku:

[Daži slaveni vīri] prātoja, ka spēki radījuši ķermeņus, ka spēki radījuši būtnes. Tas ir tikpat, kā kad kādas būtnes darbs būtu radījis šo būtņi pašu. Šāda iedoma sliktāka par nezināšanu.²

Veidenbaums šeit mēģina norādīt uz iespējamu aplūveida argumentāciju. Spēkam (garam) būtu jārada spēks, kas rada garu. Proti, spēks var ietekmēt tikai kaut ko jau pasīvi esošu kā materiālu ķermeni. Nemateriāla gara rašanās būtu pretruna, jo pirms tam jābūt materiālam. Cits iebildums attiektos uz to, ka nemateriālam garam jābūt vienmēr aktīvam. Taču tādā gadījumā būtu iebildums: no kurienes gars iegūst spēku? Vai tas tādā gadījumā nenozīmētu, ka enerģijas lielums pasaulē ir nevis konstants, bet gan pastāvīgi palielinās? Visubeidzot, var arī jautāt: vai atsevišķos gadījumos gars nav pasīvs, piemēram, emociju, ciešanu, sāpju reizēs? Tādos gadījumos pasīvs gars būtu jāsaprot kā ķermenis, jo uz to kaut kas iedarbojas. Tā būtu acīmredzama pretruna, ja iedomātos nemateriālu garu. Veidenbaums kādā vēstulē ilustrē prātu kā fonogrāfu: “[D]omas kā fonogrāfā tāpat ieagraužas smadzeņu ratos un nakti atrisinājas.”³ Minētais piemērs tikai pastiprina tēzi, ka prāts ir jāizprot materiālistiski.

Liktenis un griba

Veidenbauma materiālisms ir saskanīgs ar priekšstatu par tehnoloģisku determināciju, kas ir redzams rakstā “Vairāk gaismas”.⁴ Piemērs šādai determinācijai būtu pieņēmums, ka elektriskais apgaismojums ļautu samazināt noziedzību.⁵ Optimizējot zemnieku izmantotās mehāniskās ierīces, būs arī iespējams uzlabot viņu sadzīvi ar iespējamām politiskām sekām. (Plašāk par šo aspektu ir runāts turpmākās raksta sadaļās.) Taču šie uzskati ir šķietamā pretrunā ar rakstu par jurisprudenci, kur tiek ņemta vērā rīcības iekšējā motivācija, un Veidenbauma dzejoļiem, kur bieži atkārtojas motīvs par izvēli starp ciešanām un baudu vai dzīvi un pašnāvību. Lai risinātu šo pretrunu, iesākumā jāpievēršas idejai par

---

² Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 470. lpp.

³ Sk. *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 668. lpp. Šī ilustrācija var būt zināms *Zeitgeist*, jo 1880. gadā franču filozofs Žans Mari Gijo izmanto identisku analogiju. Sk. Guyau, J. M. *La mémoire et le phonographe. RPFÉ*, cinquième année, tome IX, janvier à juillet 1880, p. 317–322. Kopumā prāta salīdzinājums ar sava laika progresīvākajām tehnoloģijām nav nekas pārsteidzošs. Piemēram, Gotfrīds Leibnics “Monadoloģijā” prātu salīdzina ar dzirnavām, bet mūsdienās tas bieži vien tiek salīdzināts ar datoru.

⁴ Šajā kontekstā var jautāt: vai brīva griba ir iespējama determinācijas gadījumā (kompatibilisms) vai arī nav (inkompatibilisms)? Veidenbauma gadījumā, kas arī parādās šajā raksta sadaļā, ir aizstāvēta tēze, ka viņš pieņem kompatibilistu pozīciju.

⁵ Veidenbaums, E. *Vairāk gaismas*. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 454.–467. lpp.

striktu determināciju, kas izslēdz brīvu gribu. Strikta determinācija ir lasāma paša Veidenbauma tulkotajās Vergilija rindās:

Laimīgs, kas ieskatīt spēj, ka ikvienai lietai ir cēlons,
Un kas bailes visas un likteni cietsirdīgājo
Licis zem kājām ir sev līdz ar pekles draudošo troksni.⁶

Visa pastāvošā determinisms noved pie stoiskas attieksmes pret esošo.⁷ Stojas filozofija parādās Veidenbauma dzejolī ar atsauci uz antīkās Grieķijas filozofu:

Vai senatnē vien tikai vīri bija,
Kam liktens rūpes nedarīja,
Kam mierīgs kā Sokratam palika vaigs,
Lai trakoja vētras, lai skaists bija laiks?⁸

Ja liriskais varonis saskaras ar skatījumu uz savu niecību Visuma priekšā, tad attieksme pret esošo arī ir stoiska: “Un, augstāk celts pār iznīcības niekiem, / Tavs gars būs brīvs no dzīves bēdām, priekiem.”⁹ Citētie piemēri šķietami norāda uz to, ka dzejā esošais stoisms un sociālpolitiskajos rakstos esošais optimisms nav savā starpā apvienojams. No citas puses, Veidenbaumam dzejā parādās arī izteikumi par brīvu gribu: “Liktens gribu lēmis brīvo.”¹⁰ (Te ir jāatzīmē interesants formulējums. Nevis ir brīva griba, bet gan tā ir paša likteņa nosacīta, no tā atkarīga.) Tā radot iespaidu, ka viņa pozīcija par gribu un likteni nav koherenta. Pretrunu var pārvarēt, ja pieņem, ka var nošķirt divu veidu likteņus. Saskaņā ar Šopenhaueru dalījums būtu šāds.¹¹ “Aklais” liktenis attiecas uz fizikālo pasaules daļu, kur pastāv stingra determinācija. Otrs likteņa skaidrojums ir skatāms no pirmās personas perspektīvas, tā sauktais transcendentais liktenis. Šajā perspektīvā liktenis atklājas kā noteikts dzīves plāns un iekšēja nepieciešamība. Taču apzināta griba tajā izpaužas tikai daļēji, jo transcendentu likteni nosaka gan

---

⁶ *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 299. lpp.

⁷ Veidenbaums noraida reliģisku risinājumu attiecībā uz samierināšanos ar likteni. Galvenokārt tāpēc, ka baznīca kā institūcija ir viens no veidiem, kā pakļaut zemāk esošās kārtas. Šie motīvi uzrādās gan Veidenbauma rakstos, gan arī dzejā.

⁸ *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 244. lpp.

⁹ Turpat, 247. lpp.

¹⁰ Turpat, 228. lpp.

¹¹ Sk., Schopenhauer, A. *Transcendent Speculation on the Apparent Deliberateness in the Fate of the Individual. Parerga and Paralipomena. Short Philosophical Essays*. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 2000, pp. 199–224. Jāatzīmē, ka Veidenbaums savos darbos tieši necitē Šopenhaueru. Lai arī var jautāt, vai atsauce uz “filozofu pesimistu” nevarētu tikt skatīta kā šāda netieša atsauce uz filozofu, kas 19. gadsimtā bija plaši pazīstams kā pesimisma filozofs. Tas arī varētu kalpot par pamatu skatījumam, kā skaidrot Veidenbauma bieži vien piepactās izvēles starp pašnāvību un dzīves baudīšanu. Šopenhauera individuam piemīt dzīves griba. Taču pasaules Gribas plāns ir noliegt atsevišķu individu – tāpēc tas pilnībā uzrādās nāves brīdī vai arī pašnāvības gadījumā, kas, protams, ir viens no galvenajiem Veidenbauma dzejas motīviem.

neapzināts indivīda instinkts, gan arī pasaules Griba – Visuma plāns, kura daļa ir indivīds. Līdz ar to liktenis indivīdam uzrādās tad, kad viņa dzīves plāns saskaras ar šķēršļiem un netiek īstenots. Tādējādi no indivīda perspektīvas ir iespējams skaidrot gan vispārēju fizikālu determināciju, gan arī daļēji brīvas gribas pieredzi. Līdzīgs nošķirums parādās Veidenbauma dzejā:

Pašvaldība mums dota ir
Tāda kā pagastiem Baltijā:
Prāts lai zemākās lietas šķir,
Augstās šķir likteņa iegriba!

Šis dzejolis tiek vēlreiz noslēgts ar stoicismu un likteņa tēmu: “Tomēr pret to, kas ir negrozāms, / Velti ir dusmoties, velti ir bārties.”¹² Politiskā alegorija norāda uz hierarhiju starp likteni un prātu. Pašvaldības rīcības iespējas ierobežo impērijas vispārējā politika, kas ņem vērā visas impērijas daļas. Taču atsevišķai pašvaldībai joprojām ir autonomija, lai varētu uzlabot savus apstākļus. Līdzīgā kārtā arī atsevišķs indivīds var noliktā likteņa ietvaros īstenot savu gribu. “Mekānikas” raksts ir skatāms šajā kontekstā. Proti, kā labāk izmantot ierobežotus resursus. Taču tas arī neatceļ likteni, kas indivīdu ir nostādījis, iespējams, neapskaužamā situācijā.

Šādi ieskicēts likteņa un prāta attiecību lasījums var būt viens no skaidrojumiem, lai uzrādītu Veidenbauma radošās darbības koherenci un nevis kā atsevišķas un savstarpēji nesaistītas radošās darbības jomas.

Andris Hiršs

“Mekāniskais Veidenbaums” versus dzejnieks Veidenbaums

Akadēmiķis Jānis Stradiņš savulaik rakstīja, ka Eduarda Veidenbauma “vārds mūsu apziņā pirmām kārtām saistīts ar apbrīnojamu, augsta līmeņa dzeju [..]. Mazāk pazīstam viņu kā jaunas raudzes intelektuāli, Nākotnes cilvēka meklētāju, zinātņu popularizētāju, vispusīgu un daudzsološu personību.”¹³ Taču vai visi minētie “Veidenbaumi” veido vienotu veselumu?

Pārdomas par metodoloģiju

Pievēršoties Veidenbauma tekstu pētniecībai, ir jāmin metodoloģiskais aspekts. Varētu aplūkot kādu no idejām, kas rodama Veidenbauma sacerējumos, piemēram, likteņa ideju, un pētīt izvēlētas idejas kā izolētas vienības attīstību dažādos laikmetos un darbos, sekojot ideju vēstures pieejai, vai arī lūkot

¹² Eduarda Veidenbauma *Raksti*, 235. lpp.

¹³ Stradiņš, J.; Cēbere, D. *Pirmās latviešu iedibinātās prēmijas zinātnes veicināšanai un Eduarda Veidenbauma godalgošana*. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=326&Itemid=272 [sk. 01.05.2018.]

noteikt pētāmās idejas piederību vienai vai otrai iespējamai domāšanas sistēmai “apriorās” vēstures tradīcijas ietvaros. Taču, lai arī kādu pieeju mēs izvēlētos, jāņem vērā, ka katrs pētnieks vadās pēc noteiktiem metodiskiem soļiem, un to neapzināšanās, kā norāda vēsturnieks Deivids Fišers, var radīt “bēkonisko kļūdu” (*the Baconian fallacy*) – maldīgu pieņēmumu, ka pētniekam nepiemīt priekšsaizspriedumi attiecībā uz pētāmo objektu.¹⁴

Filozofs Fransiss Bēkons savulaik secināja, ka prātā ir rodami dažādi priekšsaizspriedumi, kas diktē ārējās pasaules uztveri, kā arī virkne tendenču, piemēram, vēlme ieraudzīt sakārtotību un vienotību tur, kur tāda nemaz nav rodama, “cilvēka intelektam pēc savas dabas ir tieksme viegli atzīt lietās lielāku kārtību un vienveidību, nekā viņš atrod”.¹⁵ “Jaunajā organonā” (*Novum Organum*, 1620) filozofs primāri pievēršas dabas novērojumiem, taču ar minētajām problēmām ir jāstopas visos pētījumu laukos, arī vēstures izpētē neatkarīgi no tā, vai uzmanības centrā ir kāds gadsimts, vēsturisks notikums vai personas intelektuālā biogrāfija.

Ļaujoties intelekta sintezējošai tendencei rast koherenci, vēsture kļūst par mākslīgu konstrukciju, no kā gan nav iespējams pilnīgi izvairīties, taču pēdējās desmitgadēs vēstures filozofijā ir pieaugusi interese par intelektuālās vēstures pieeju. Tās attīstītāji vērsās pret metodoloģijām pagātnes izpētē, kuras paredz aplūkot idejas, “atraujot” tās no domātājiem, ignorējot ideju autoru vēsturisko kontekstu, ietekmes, motivāciju un tāpēc nenovērtējot viņu oriģinalitāti.¹⁶ Kā norāda Pīters Gordons, Hārvarda Universitātes profesors, ideju vēsturnieki, kuri analizē ideju attīstību, rada iespaidu, it kā idejas eksistētu pirms noteiktiem vēsturiskiem kontekstiem, aplūkojot ideju attiecības ar citām idejām, savukārt intelektuālās vēstures pētnieki pievēršas idejām kā noteikta vēsturiska posma parādībām, kuras nav atraujamas no sociālām cīņām, institūciju, sabiedrības vai indivīda vēstures.¹⁷ Intelektuālās vēstures pētniecībā svarīga ir ģenealoģiskā pieeja, pievēršoties indivīda domas attīstībai, izmantojot arī marginālus materiālus, piemēram, vēstules, laikabiedru atmiņas un dienasgrāmatas.

Aplūkojot Veidenbauma darbu “Apcerējumi iz mekānikas”, vēstules, laikabiedru atmiņas un dzeju, ir iespējams ieskicēt “mekāniskā Veidenbauma” un “dzejnieka Veidenbauma” nošķirumu un ieraudzīt Veidenbauma dzīves traģiku.

Mehanizētās pasaules utopija

Veidenbauma dzeju mēdz raksturot kā reālistisku, skaudru un revolucionāru, savukārt “Apcerējumi iz mekānikas” nolūks ir pedagoģisks. Darbs ir veidots kā mācību grāmata, kas palīdzētu lasītājam izprast mehānikas pamatprincipus.

---

¹⁴ Fischer, D. *Historians' fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*. New York: Harper and Row, 1970, p. 4.

¹⁵ Bēkons, F. *Jaunais organons*. Rīga: Zvaigzne, 1989, 41. lpp.

¹⁶ Mandelbaum, M. *The History of Ideas, Intellectual History, and the History of Philosophy. History and Theory*. 1965, Vol. 5, p. 35.

¹⁷ Gordon, P. *What is intellectual history?* Pieejams: <https://sydney.edu.au/intellectual-history/documents/gordon-intellectual-history.pdf> [sk. 01.05.2018.]

Teorētiskajos tekstos, arī “Apcerējumā iz mekānikas”, kā norāda filozofs Pēteris Laizāns, Veidenbaums aktīvi aizstāv materiālismu.¹⁸ Tātad ne tikai cilvēka ķermenis, bet arī mentālie procesi ir jāskaidro, atsaucoties uz matēriju un kustību. Diemžēl jau darba sākumā Veidenbaums norāda, ka aplūkos tikai kustību kā darbību, neanalizējot gribu un domāšanu.¹⁹ Tāpēc teksts nesniedz ieskatu psiholoģijā un ētikā, kas būtu skaidrota, balstoties materiālisma pozīcijās. Tomēr apcerējumā ir rodamas dažas norādes, kas ieskicē cilvēka darbības modeli mehāniskā pasaules uzskata ietvaros. Darbā Veidenbaums raksta:

Mēs katru dienu nostaigājam slīpas ielas, ejam pa slīpiem līdzenumiem. Mums liekas, gluži dabiski, ka tas mūs nokausē; bet kādēļ un cik lielā mērā tas mūs nokausē? Mēs par to nekad nebūsim domājuši, nekad nebūsim aprēķinājuši, ka mums, ja mūsu svars ir 70 kilogramu, 100 metru garu ielu, kuras slīpums ir desmit centimetri uz metra, nogājušiem, ir izgājis tikpat daudz spēka, kā kad mēs būtu pacēlušī 70 kilogramu 10 metru augstu, kas nāktos diezgan grūti. Neapdomāt to, ko dara, neklājas ar prātu apdāvinātām būtnēm.²⁰

Veidenbaums secina, ka katras būtnes spēku resurss ir ierobežots, tāpēc būtiski ir ievērot principu, kuru varētu nosaukt par spēka ekonomijas likumu, – ir nepieciešams racionāli izsvērt patērētā spēka daudzuma un iegūtā labuma līdzsvaru. Veidenbaums norāda, ka zināšanas par mehāniku, par to, kā pēc iespējas lietderīgāk izmantot savus un apkārtējā vidē rodamos spēkus, ir nepieciešamas ne tikai inženieriem, bet gan – katram.

Pārdomas par spēka ekonomiju ir rodamas arī citos Veidenbauma tekstos, sevišķi vēstulēs. Savukārt dzejā paustās atziņas nereti nonāk pretrunā ar mehānikas principiem. Kā piemērus varētu minēt divus aspektus, kas reizēm tiek saistīti ar Veidenbaumu, – nāves tēma un uzdzīve.²¹ Dzejā Veidenbaums vairākkārt pievēršas pašnāvības domai, raksturojot to kā iespēju paglābties no dzīves grūtsirdības: “Dari tik to, kas ir iespējams, / Tomēr, ja patīk, vari kārties.”²² Iespējams, ka pašnāvības tematika parādās lirikā, ietekmējoties no sava laika Tērbatas vides, kurā tā bija kļuvusi par ikdienas sastāvdaļu.²³ Taču

---

¹⁸ Laizāns, P. Jaunstrāvnietu filozofiskie un sabiedriski politiskie uzskati. Grām.: *Zinātniski raksti. Filozofijas vēstures jautājumi*. XXXIII sēj. Rīga: Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1960. 11. lpp.

¹⁹ Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopoti raksti*. Sakārt. A. Vilsons. 2. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961. 88. lpp.

²⁰ Turpat, 182. lpp.

²¹ Ērmanis, P. Ed. Veidenbaums – optimistiskais pesimists. *Latvija*, 1952, Nr. 22, 31. maijs, 6. lpp.

²² Veidenbaums, E. Projām no laukiem aizsteidzies sniegs. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopoti raksti*. 1. sēj., 238. lpp.

²³ Tērbatas Universitātes medicīnas students Ivans Zubovs pētījumā par pašnāvību statistiku Vidzemes guberņā secina, ka salīdzinoši ar citām Vidzemes guberņas pilsētām Tērbatā ir novērojams vislielākais pašnāvību skaits: “Uzturoties Tērbatā piecus gadus, man nācās novērot, kā vienai pašnāvībai sekoja otra.” (Sk. Zubov, И. *Самоубийство в Лифляндской*

“mekāniskais Veidenbaums” nevarētu atzīt pašnāvību kā iespējamo risinājumu, ja tā nozīmētu iegūto spēku pazaudēšanu, jo no materiālisma pozīcijām gars pēc ķermeņa nāves vairs nevar eksistēt. Vēstulē brālim, rakstot par medicīnas studenta Vjačeslava Stratonova nošaušanos, Veidenbaums akcentē, ka aizgājušais ir veiksmīgi noslēdzis studijas: “Viņš nupat kā ar “ļoti labi” beidzis medicīnu un šaujas nost. Vai tā nav muļķība?”²⁴ Tātad ir ieguldīts liels spēku resurss studijās, bet tas ir izšķiests, kas ir pretrunā spēka ekonomijas principam. Dzejā Veidenbaums vēsta “Ikkatrs klenderis man draugs, / Kas alu nesmādē”,²⁵ “Lai iedzeram, sen jau mums slāpes!”²⁶ Taču “mekāniskais Veidenbaums” nicina “slīpētos kundziņus”, korporeļus, kuri resursus, kas iegūti no vecākiem, nevis liek lietā, lai kalpotu latviešu tautas labā, bet gan “rīkles ar alu izskalo un galvā reibumu un paģiras sataisa”.²⁷

Lai arī darbā “Apcerējumi iz mekānikas” un vēstulēs mājiniekiem Veidenbaums negatīvi izsakās par spēku lieku izšķiešanu, arī pārāk biežu vēstuļu rakstīšanu vērtē kā lieku, rakstot – “es biežu vēstuļu rakstīšanu turu par skādīgu lietu, tādēļ ka tad tiek izšķērdēta par velti nauda un laiks”,²⁸ tomēr, kā savās atmiņās norāda Aleksandrs Dauge, Veidenbaums ir reizēm aizsēdējies krogos, ko apliecina arī viņa dienasgrāmata, un dzejnieks ir pārdzīvojis depresīvus dzīves posmus jeb, kā tos nodēvē Andrejs Upīts, “drūmos bezcerības labirintus”.²⁹

Varētu jautāt – vai Veidenbaumam bija kāds vienots pasaules uzskats? Kā vēsta laikabiedri, Veidenbaums esot mēdzis diskutēt kaislīgi aizstāvēt kādu uzskatu, un, kad diskusijas kolēģi galu galā viņam piekrita, Veidenbaums esot tūlīt visus pārliecinājis, ka tēze ir aplama. Vai tie bija tikai vingrinājumi retorikā, argumentācijas prasmju attīstīšana? Varbūt Veidenbaums nebija drošs, kurš uzskats ir aplams, bet kurš – patiess. Bet, iespējams, ka Veidenbaumā savstarpēji cīnījās vismaz divas puses: viena, kas atklājas dzejā, ko ietekmēja tā laika Tērbata, kuru raksturo ne tikai nozīmīgi zinātniski atklājumi, bet arī krogi,

---

губернии: медико-статистический очерк: из Судебно-медицинского института проф. А. С. Игнатовского в Юрьеве. Юрьев: К. Маттисен, 1903, с. 75.) Pēc Zubova aprēķiniem, no 1890. līdz 1900. gadam katru gadu Tērbatā vidēji pieci cilvēki izdarīja pašnāvību. Vairāk nekā puse no pašnāvniekiem izvēlējās pakārties, ievērojami mazāks skaits – nošauties, retos gadījumos – noslicināties, noindēties, izlēkt pa logu, mesties zem vilciena vai pašaizdedzināties. Biežie pakāršanās gadījumi kļuva par pamatu kurzemnieka J. Hakeļa 1891. gadā Tērbatā aizstāvētajai disertācijai “Iedalījums: nāve pakaroties un nāve nosmokot šaurā nozīmē” (*Ein Beitrag zum Erhängungs- und Erstickungstode im engern Sinn. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doctors der Medicin*), kurā analizēti Tērbatas pašnāvnieku rīcības motīvi un sekciju rezultāti.

²⁴ Veidenbaums, E. Kārlim Veidenbaumam Kalāčos. Tērbatā 18. aprīlī [1889]. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 2. sēj., 319. lpp.

²⁵ Veidenbaums, E. Dažs visu mūžu nomocās. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 1. sēj., 249. lpp.

²⁶ Veidenbaums, E. Laiks ātrāki steidzas kā vagona rats. Turpat, 229. lpp.

²⁷ Veidenbaums, E. Voldemāram Veidenbaumam Cēsis. Tērbatā 2. okt. 87. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 2. sēj., 287. lpp.

²⁸ Veidenbaums, E. Piederīgajiem Kalāčos. Tērbata 2. febr. 1888. Turpat, 291. lpp.

²⁹ Upīts, A. Eduarda Veidenbaums dzīve un darbi. *Domas*, 1927, Nr. 7, 119. lpp.

publiskie nami,³⁰ studentu dueļi un pašnāvību uzliesmojumi; otra, kas atklājas kā “mekāniskais Veidenbaums”, kā iespējamā nākotnes jūtība – cerība uz racionāli iekārtotu sabiedrību, kur tiktu rasts pareizais patērēto un iegūto spēku līdzsvars.

Andrejs Balodis

Mekāniskais vs. politiskais Veidenbaums

Raksta “Apcerējumi iz mekānikas” ievadā Eduards Veidenbaums piedāvā ļoti vispārīnātu dabas procesu skaidrojumu no mehānikas pozīcijām.

Visa daba pastāv iz būtnēm, kas iespēj darboties gan pašas uz sevi, gan citām būtnēm. Darbības, kādas šīs būtnes izdara, parādās dažādos veidos: tā, piem., domas ir darbība, griba ir darbība, kustēšanās ir darbība.³¹

Darbā kopumā gan tiek aplūkota tikai viena veida darbība – kustība. Plašāki komentāri par šo izteikumu nav atrodamī arī citos Veidenbauma sacerējumos. Darbību autors saprot kā mehānisku norisi, kas piemīt ne tikai cilvēkam, bet arī citām dzīvām būtnēm, pat augiem.

Bet cilvēks nav vienīgais, kas to spēj darīt. Lai gan mazāk izveicīgi, lopi dara to pašu. Pat stādi saceļ kustības, tie piebriest pumpuros, izplešas ziedos; viņu saknes sniedzas zemē un velk augšā, no kurām tie barojas.³²

Cilvēka darbība nav specifiska, kustība kā darbība raksturo dabu vispār. Kādā nozīmē tādā gadījumā ir iespējams runāt par Veidenbauma humānismu, atbildes meklējumiem uz jautājumu “kas ir cilvēks?”, kas tik nerimstoši viņu nodarbina dzejā?

Humānisms ir daudznozīmīgs nojēgums, kas apzīmē atšķirīgas lietas. Pirmkārt, tas tiek lietots attiecībā uz periodu vēsturē, 15.–16. gadsimtu, renesanses laikmetu, kad, mainoties institūcijām un izglītības modeļiem,³³ veidojas jauna

---

³⁰ Tērbatas pilsētas ārsts Kristiāns Štrembergs (*Ströhmborg*) secina, ka no 1895. līdz 1899. gadam Tērbatā strādāja 462 prostitūtas, 73 % no viņām bija vecumā no 18 līdz 23 gadiem, dažas arī jaunākas par 18 gadiem (sākot no 12 gadiem), apmēram trešā daļa ieceļoja Tērbatā no citām pilsētām. Kā savu agrāko nodarbošanos viņas norādīja: apkalpotājas, laukstrādnieces, fabriku strādnieces, pārdevējas, veļas mazgātājas, grāmatsējējas, grozu pinējas, frizieres, balerinas (sk. Ströhmborg, C. *Die prostitution. Ein Beitrag zur öffentlichen sexual-hygiene und zur staatlichen prophylaxe der geschlechtskrankheiten*. Stuttgart: Ferdinand Enke, 1899, S. 38–41).

³¹ *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 468. lpp.

³² Turpat.

³³ Sk., piemēram, Mandrou, R. *From Humanism to Science 1480–1700*. Harmondsworth: Penguins Books, 1978.

tipa zināšanas, kas ir pamatā vēlākajām humanitārajām jeb cilvēkzinātnēm. Otrkārt, humānisms ļoti plašā nozīmē raksturo domāšanas ievirzi (gan dabaszinātnēs, gan sociālajās un humanitārajās jomās), kuras centrā ir cilvēks. Mūsdienās uz šo ievirzi tiek attiecināta gan antropocentrisma kritika, gan pārdomas par humānisma pārvarēšanu – transhumānismu un posthumānismu.³⁴ Treškārt, humānisms tiek saprasts kā rīcība un politika, kas izriet no principiem, kas aizstāvēti ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā. Tas nozīmē atbilstošu izturēšanos pret cilvēkiem, kā arī humānu attieksmi pret dzīvo dabu un ekoloģiju saskaņā ar cilvēka cieņas principiem.

Eduards Veidenbaums jautājumu “kas ir cilvēks?” risina konkrētos vēsturiskos apstākļos, 19. gadsimta nogalē, un šim jautājumam nav tā 20. gadsimta politisko notikumu piesātinājuma, kāds atspoguļojas, piemēram, 20. gadsimta vidū, kad par to diskutē Žans Pols Sartrs un Martins Heidegers,³⁵ vai mūsdienās, kad dažādu tehnoloģisku jaunievedumu dēļ runā par humānisma beigām un transhumānisma laikmeta iestāšanos. Veidenbauma laikā cilvēka problēmai ir cits konteksts – filozofijā aktuālas ir Šopenhauera, Ničes, darvinistu, pozitīvistu, marksistu u. c. strāvojumu idejas, ekonomikā – liberālisma un sociālisma utopiju sadursmes, politikā – impērisma un pilsoniskās sabiedrības pretstāve, sadzīvē – sabiedriskās infrastruktūras modernizācija un jaunu higiēnas prasību ieviešana, zinātnē un tehnoloģijās – straujš progress un pāreja no tvaika laikmeta tehnoloģijām kvalitatīvi jaunā pakāpē, ko iezīmē elektrības, iekšdedzes dzinēju un jaunu sakaru iekārtu izgudrošana un izmantošana. Cilvēka izpratnei šiem faktoriem šajā laikā ir galvenā nozīme, un Veidenbauma sacerējumi nekādā gadījumā nav izņēmums. Vēl jāņem vērā, ka dzejnieka dzīve lielākoties noris starp Cēsīm, Kalāčiem un Tērbatu, viņš daudz laika pavada laukos un nelielās pilsētās, kur galvenās problēmas vienmēr ir bijušas saistītas ar zemniecību, agrāro saimniecību, taču 19. gadsimta beigās tehnoloģisko revolūciju vēsmas nonāk arī līdz šai apkaimei.

Šajā raksta daļā tiek aizstāvēts uzskats, ka Veidenbauma izpratne par cilvēku darbā “Apcerējumi iz mekānikas” nav saprotama bez politiskas cilvēka izpratnes, kas rodama citos viņa publicistiskajos sacerējumos. Tātad mehānisko Veidenbaumu papildina un izskaidro politiskais Veidenbaums. Uz šādu interpretāciju vērta neskaidrais termina “spēks” lietojums “Mekānikā”. Spēks apzīmē vienlaikus gan fizikālu iedarbību, gan cēlonību un aktivitāti, kas var būt arī garīga rakstura.

Ja būtnes uzskata tikai par kustību cēloņiem, tad tās sauc par spēkiem. Bet, ja tikai par tveramām un kustināmām lietām, tad mehānikas valodā tās sauc par ķermeņiem. Mēs esam spēki, kad strādājam, kad mēs ko darām, un esam ķermeņi, kad ar mums ko dara.³⁶

³⁴ Hottois, G. *Le Transhumanisme est-il un Humanisme?* Bruxelles: Académie Royale Belgique, 2014.

³⁵ Sk.: Heidegers, M. Vēstule par humānismu. Tulk. R. Kūlis. *Grāmata*, 1991, Nr. 10, 18.–41. lpp.; Sartrs, Ž. P. Eksistenciālisms ir humānisms [fragm.]. Tulk. N. Pučkjans. *Grāmata*, 1992, Nr. 1, 37.–47. lpp.

³⁶ Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 469. lpp.

Spēki tātad ir kustību cēloņi, un tie ir aktīvi, bet ķermeņi ir tie, kas tiek kustināti un ir pasīvi. Cilvēks šajā nozīmē var būt gan spēks, gan ķermenis. Interesanti ir Veidenbauma uzskati, ka spēki var piemist ne tikai cilvēkam, bet ir atrodami arī dabā (dzīvniekos, augos, neorganiskās matērijas fizikālajā un ķīmiskajā sastāvā), taču nepiemīt mašīnām.³⁷ Mašīnu spēks ir valodiski neprecīzs izteikums, kā vietā būtu jāsaka, ka mašīnas tikai izlieto daļu dabas spēku. Jautājums paliek neatbildēts, vai šajā domā ir saskatāma Leibnīca filozofijas ietekme, ar kuru saskaņā mašīnas varētu tikt uzskatītas par agregātiem.

“Mekānikas” mērķis ir izskaidrot dažādu cilvēka radītu ierīču un mašīnu darbības principus un aprakstīt spēkus, kas nepieciešami to darbināšanai. Šo ierīču vispārējais uzdevums jau no aizvēstures laikiem ir bijis cilvēka spēka izlietošanas lietderības vairošana, lai būtu iespējams paveikt pēc iespējas vairāk darbību jeb darbu. Tādējādi mašīnu klātbūtne determinē to, kādā veidā tiks izmantots cilvēka spēks. Ja pastāv āmuri, tas ietekmē māju būvniecībā nepieciešamo darba apjomu, ja pastāv riteņi un rati, tas ietekmē objektu pārvietošanu utt. Tā kā tehnoloģijas attīstās, mainās arī cilvēka spēka lietošanas veidi.

Tātad, ja mēs mēģinām izprast cilvēku Veidenbauma darbos kā spēku un ķermeņa salikumu, ir jāņem vērā tas, ka cilvēka dabai piemīt mainīga daba. Līdzīgu apsvērumu viņš izsaka apcerējumā “Soda likuma vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats”:

Apskatīdami šo soda likumu attīstības gaitu, mēs redzam, ka tie ir pilnīgi zināma laika cilvēka darbs, ka viņos atspoguļojas cilvēka raksturs un sadzīves veidi, kādos kuru reizi viņš atradies.³⁸

Arī “Mekānikā” atrodam cilvēka kā mainīga lieluma izpratni. Veidenbaums apraksta mehānikas ierīču evolūciju vismaz divos griezumos: a) tehnoloģiskā – no primitīvākās uz sarežģītāko; b) vēsturiskā – no arhaiskākām ierīcēm līdz modernākām (to skaitā 19. gadsimtam raksturīgās ar tvaiku darbināmas ierīces un piemin arī elektrību). Pastāv analogija starp politisko un mehānisko: soda likumu evolūcija maina cilvēka dabu attiecībā uz darbībām, kas saistītas ar gribas darbībām, mehānikas progress – saistībā ar kustībām (spēku izlietošana, pārvietošanās utt.). Abos darbos Veidenbaums netieši ieskicē arī vēlamos nākotnes scenārijus: juridisko normu evolūcijai vajadzētu būt saistītai ar tiesību paplašināšanos, apspiešanas samazināšanos, sociālās nevienlīdzības izskaušanu. Savukārt mehānikas progresam vajadzētu būt saistītam ar cilvēku labklājības uzlabošanu, veselības un izglītības pieejamību utt. (Tas ir viens no iemesliem, kādēļ Veidenbaums raksta šo apcerējumu.)

Politiskā un mehāniskā saistījums ļauj vēlreiz atgriezties pie ķermeņa un spēka nošķiruma “Mekānikā”. Termini, kas sākotnēji šķiet piederīgi tikai fizikalai sfērai, var tikt attiecināti arī uz sabiedrisko dzīvi. Politikā un dabā 19. gadsimtā

---

³⁷ Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 471. lpp.

³⁸ Veidenbaums, E. Soda likuma vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 449. lpp.

vairums cilvēku lielākoties ir ķermeņi, nevis spēki. Tiesību sfērā tolaik cilvēki ir drīzāk politikas objekti, nevis subjekti. Latviešu zemnieki kā Krievijas impērijas pavalstnieki ir politiskie ķermeņi, ar kuriem, Veidenbauma vārdiem izsakoties, kaut ko dara, nevis kas dara paši. Strādnieka un zemnieka ķermenis ir fabrikanta vai muižnieka resurss, kas apkalpo tam piederošās mašīnas. Tādējādi “Apcerējumi iz mekānikas” ļautu šiem ļaudīm iegūt vienkāršākās zināšanas par cilvēka dabu un darbībām un līdz ar to ļautu viņiem apzināties, ka viņu ķermeņi ir kaut kas vairāk par objektiem. Pirmkārt, to, ka ķermenis ir spēka avots; otrkārt, to, ka ir nepieciešams izmantot spēkus lietderīgi; treškārt, spēka apzināšanās ļautu atbrīvoties no apspiedējiem un kļūt par savu darbību noteicējiem un baudīt pašu darba augļus.³⁹

Secinājumā ir vērts norādīt, ka Veidenbaumam cilvēks ir ne tikai mainīgs, bet arī atvērts lielums. No vienas puses, tehnoloģiju progresam ir pa spēkam mainīt cilvēka dabu fiziskā nozīmē, t. i., virzīt viņa spēku lietojumu citā virzienā, nekā tas notiek 19. gadsimta nogalē Krievijas impērijas nomalē. No otras puses, Veidenbaums piedāvā izmantot cilvēka radītās ierīces cilvēka paša saprašanai jeb, izsakoties mūsdienīgi, lieto tehnoloģiskas metaforas, lai aprakstītu cilvēka prātu, apziņu, ķermeni. Tādējādi Veidenbauma humānisms skaidrojams kā cilvēka mehāniskās un politiskās dabas saistīts apraksts.

Nobeigums

Šajā rakstā aplūkotas Veidenbauma idejas saistībā ar viņa rakstu par mehāniku. Mehāniskais un citi zinātniskie Veidenbauma raksti ļauj tematizēt jautājumu par to, cik lielā mērā viņam ir vienota uzskatu sistēma un vai tā atbalsojas arī deejā. Atbildes ir dažādas atkarībā no skatpunkta. Ir iespējams veidot ideju vēstures loģisko telpu un pagātnē meklēt iespējamās ietekmes. Šāds skatījums palīdzētu saskatīt koherenci viņa uzskatos. Vēsturiskais Veidenbaums var uzrādīt plaisu starp uzskatiem dažādās viņa radošās darbības jomās. Centrā ieliekot Veidenbauma politiskās noslieces, ir iespējams ieraudzīt viņa vietu diskusijās par humānismu un posthumānismu.

Posthumānisma skatījumu raksturo neviennozīmīga un skeptiska attieksme pret antropocentrisku dabas un politikas tvērumu, kas raksturīgs humānistiskajai tradīcijai. Veidenbaums neapšaubāmi ir piederīgs humānisma strāvojumam, par ko liecina ne tikai viņa dejeja, bet arī zinātniskie raksti, kuros tiek meklētas atbildes uz jautājumu: “Kas ir cilvēks?” Tomēr, no otras puses, viņa paustās atziņas darbā par mehāniku, līdzīgi posthumānistu uzskatiem, liecina, ka cilvēks ir atvērts jēdziens un cilvēka daba nav fiziski determinēts lielums, bet to ietekmē un pastāvīgi veido un pārveido politiskā aktivitāte, ko savukārt nosaka mehānismu

---

³⁹ Šī gan nav Latvijas un Vidzemes intelektuālajā telpā unikāla tēze, jo līdzīgas pārdomas atrodam Andrieva Niedras romānā “Liduma dūmos”. Romāns sarakstīts 1900. gadā, un arī Niedra studē Tērbatā. Viņš sāk teoloģijas studijas 1890. gadā, kad Veidenbaums jau ir Tērbatas Universitātes students.

un tehnoloģiju izmantojums. Šī Veidenbauma doma var kļūt aktuāla arī mūsdienīgu debatēs par tehnoloģiju lomu cilvēka un cilvēces nākotnē.

The perspectives of “Mechanic Veidenbaums”

Andrejs Balodis, Andris Hiršs, Ainārs Kamoliņš

The article examines the connection between Eduards Veidenbaums's work on mechanics and his other creative endeavours. The authors aim at synthesising Veidenbaums's ideas into a cohesive system of views. Veidenbaums's creative work is fragmented and covers a wide range of subjects, from poetry to science, law, and socio-political debate. If the ideas are unrelated, all these works must be considered as autonomous entities. If they are related, it becomes problematic to merge them into one system. The present article considers both scenarios.

The article centres on Veidenbaums's unexplored philosophical assumptions. Effective assessment of these assumptions would allow for the thematization of Veidenbaums's views not only in the historical context, but also in the context of the history of ideas or wider discussions in the humanities.

The article expands on three perspectives on Veidenbaums's work. The first concerns Veidenbaums's views on fate and will and tackles the question as to whether Veidenbaums's optimistic writings may be related to his pessimistic poetry. A solution that would allow Veidenbaums's creative activity to be merged in one system is sought in the philosophy of Stoicism and Schopenhauer. The second perspective sheds light on the historical aspect of Veidenbaums's work, thus allowing to demonstrate that Veidenbaums was not consistent in his views. The last perspective examines the connections between Veidenbaums's writings on mechanics and political texts. If this connection is established, one can speak of a special kind of Veidenbaums's humanism, where Veidenbaums's views can be approached in the context of the 20th century humanism and posthumanism.

Keywords: mechanics, stoicism, politics, humanism, dialectics.